

UČEBNICE ZEMĚPISU PRO VŠEOBECNĚ VZDĚLÁVACÍ ŠKOLY

Otázka učebnic pro všeobecně vzdělávací školy je u nás velmi palčivá. Snad v žádném jiném lidově demokratickém státě nebylo v uplynulých letech učiněno tolik změn a experimentů v otázce zeměpisných učebnic jako v ČSSR. Učebnice zeměpisu pro gymnasia, vydávané po roce 1949, i pozdější učebnice pro jedenáctiletky obsahovaly mnoho nezeměpisného učiva a byly tak podrobné, že sloužily spíše pro poučení učitelům zeměpisu a posluchačům zeměpisu na universitách k přípravě na státní zkoušky než žákům středních škol. Po stránce odborné ani politické nebylo proti nim podstatných výtek, protože se na jejich vypracování podílel široký kolektiv zkušených středoškolských i vysokoškolských učitelů. Pro svoji obsáhlost a přeplněnost nezeměpisnými údaji byly však tyto učebnice právem kritizovány, jako ostatně všechny učebnice z té doby. Po roce 1953 se přikročilo k vypracování nových osnov a redukcovaných učebnic, jež měly být určeny výhradně žákům příslušných ročníků jedenáctiletky; měly tedy obsahovat jen tzv. z á k l a d n í u č i v o. Ale ani tyto zredukované učebnice nebyly kladně hodnoceny. Stížnosti na přetěžování žáků pokračovaly, zeměpisné učivo se dále redukovalo a v posledních třech letech se začaly vypracovávat a zavádět na některých jedenáctiletkách pokusné učebnice, které jsou tenkými brožurkami, obsahujícími jen nejnnutnější údaje. Jsou prý určeny pro domácí opakování látky, přičemž se počítá s maximální dobou dvou hodin týdně, a to pouze u slabších žáků, protože u dobrých žáků se předpokládá, že se všemu naučí již ve škole. Podle toho také pokusné učebnice vypadají. Jsou chudé na obrázky, kartogramy, diagramy a mapky, sloh je tak úsporný, že se stává pro žáky nesrozumitelným, vyžaduje nezbytně výklad, doplnění a rozšíření. Zkušený učitel si i s pokusnými učebnicemi poradí, ale nezkušený, mladý učitel podle této učebnice učit nedovede.

Buď se drží otrocky textu a děti se nudí, nebo rozšiřuje a doplňuje učivo podle svého uvážení a osobního zaměření buď o údaje fyzicky zeměpisné nebo kulturně historické nebo o politické aktuality. Přitom si je však vědom, že toto doplňující učivo nesmí zkoušet. Žáci a hlavně jejich rodiče to vědí a jen se učitel zeptá slabšího žáka na něco, co není v učebnici, protestují a naříkají na přetěžování a nespravedlivé oceňování znalostí. Slabší žáci a děti z dělnických a rolnických rodin, které rodiče doma nepříučují, učí se údajům v učebnici nazzpaměť, i když jim vůbec nerozumějí. Jak by mohli rozumět např. této pasáži z pokusné učebnice „Hospodářský zeměpis světa“, vydané pro druhé pololetí 9. ročníku v roce 1957: „Hospodářství Spojených států amerických se však vyvíjí neplánovitě. Jeho nerovnoměrný, živelný vývoj způsobuje zhoubné odbytové krise, které se přelévají z jednoho odvětví do druhého. Nezaměstnanost je stálou hrozbou pro pracující. V posledních desetiletích se zbrojením možnosti krise dále zvelšují, třebaže především války vedly k rychlému obohacování amerických monopolů a k dalšímu vzrůstu průmyslové výroby“ (Praha, SPN, 1957, p. 10). Aby porozuměly čtrnáctileté děti takovýmto výkladům, musily by být jinak podány. Nelze přece předpokládat u žáků 9. ročníku znalosti z politické ekonomie, dialektického a historického materialismu a jiných vědních oborů, jimž se na střední škole nevyučuje.

Učebnice zeměpisu ztratily svoji výchovnou funkci a staly se pouhou pomůckou k domácímu opakování učiva. Přitom jsou jen na pohled a váhu lehčí.

než učebnice vydávané v SSSR a v ostatních lidově demokratických státech. Sloh je strohý, nezajímavý, obrázky vycházejí na špatném papíře nezřetelné, učebnice nepůsobí vůbec na obraznost a cit žáků. Jsou pouhým rozvedením učebních osnov.

Snad nejmarkantnějším příkladem nepodařené učebnice je pokusná učebnice pro druhé pololetí 9. ročníku, vydaná SPN v roce 1958, jejímiž autory jsou s. Matoušek a Doubrava. Učebnice má název: „Přehled hospodářského zeměpisu světa“, má celkem 42 strany, je bez obrázků a obsahuje tyto kapitoly: Obyvatelstvo, rozdělení světa na dva tábory, přehled kapitalistických států, přehled socialistických států, zemědělství, průmysl a doprava. Po textu následují 4 strany tabulek s údaji o počtu obyvatel a rozloze socialistických států a některých kapitalistických států a kolonií.

Látka v učebnici obsažená má málo zeměpisného a pro svoji stručnost a tezovitost, jakož i násilné spojování pojmů nedává žákům správnou představu o probíraných státech. Tak o lidově demokratických státech evropských, kterým je věnováno půl druhé stránky, se žáci dovědí takovéto skutečnosti: „Také v Maďarsku je hlavním úsekem hospodářství již průmysl. Zemědělství však má dosud malé výnosy a jeho rozvoj je, podobně jako v Rumunsku, teprve v začátcích. Nejdůležitějším odvětvím v Rumunsku je těžba ropy a její zpracování. Také Bulharsko a Albánie rychle budují socialistický průmysl a zemědělství. Bulharsko je významné hlavně svým potravinářským průmyslem.“

O Číně se píše, že „při industrializaci Číny mají velkou úlohu objevy ložisek uhlí, ropy a rud, výstavba elektráren, hutí, strojírenství, chemického průmyslu a budování železničních tratí“. To platí pro socialistickou industrializaci vůbec a není charakteristické jen pro Čínu. Upozorňuji, že se Čína probírala předtím na střední škole pouze v 6. ročníku na konci roku, kdy pozornost žáků je značně rozptýlena a učivo musí být vzhledem k jejich věku omezeno na nejnnutnější údaje. Od 6. do 9. ročníku žáci i to málo, čemu se učili, zapomněli, takže můžeme s klidem říci, že většina o této ohromné zemi neví téměř nic.

Takových nedostatků je ve zmíněné učebnici mnoho. Zvláště nápadný je naprostý nedostatek názorného materiálu, obrázků, kartogramů a diagramů. Je asi specifickou zvláštností našich pokusných učebnic zeměpisu, a platí to především o této, že se vypracovávají v největším chvatu, přes prázdniny, a autoři se pravděpodobně nepodílejí na úpravě textu až do konce, nýbrž rukopis dodaný do SPN se ještě dále upravuje a hlavně zkracuje. To není dosti odpovědné, právě tak jako je nezdravé vydávat každoročně nové vydání pokusných učebnic, aniž se prověřily dostatečně širokým průzkumem na školách, pro něž jsou určeny; byl totiž proveden na pouhých 20 pokusných školách během jednoho školního roku. Výzkum pokusných učebnic byl v letech 1956—1959 zařazen do resortního plánu MŠK a gestorem výzkumu byl Výzkumný ústav pedagogický v Praze. Na výzkumu se podílely kolektivy pracovníků vysokých i vyšších pedagogických škol a desítky učitelů zeměpisu, ale výzkum byl jednorázový a z jeho výsledků se vyvodily nepatrné závěry. Pokusná učebnice pro druhé pololetí 9. ročníku, vydaná v roce 1958, je mnohem horší než její předchůdkyně z roku 1957 a máme obavy, že další vydání, které připravuje SPN v letošním roce, nebude o mnoho lepší než vydání předcházející. I když desítky zkušených učitelů zeměpisu poukazují na nedostatečnost pokusné učebnice, další vydání je zpravidla ještě stručnější, snad protože základní problém, tj. základní učivo, nebyl dosud rozřešen, a proto byl zařazen do státního plánu výzkumu na rok 1961—1965. Ale do té doby budou pravděpodobně každoročně vycházet další vydání pokusných učebnic již z toho

důvodu, že jedno vydání je plánováno a tištěno jen na jeden rok. Velkou chybou je spoléhat na to, co si žáci z předcházejících ročníků pamatují. Nelze odpovědně navazovat v 9. ročníku na základní zeměpisné učivo, obsažené v učebnici pro 6. ročník. Jednak jsou žáci 6. ročníku málo rozumově vyspělí, aby mohli pochopit zeměpisné závislosti a složitější pojmy, jednak je mezi 6. a 9. ročníkem příliš velký odstup. V 9. ročníku zjistí učitel zpravidla, že žáci o socialistických státech nevědí téměř nic, takže nemá nač by navazoval, nemůže proto látku shrnovat a osvětlovat z nových aspektů, nýbrž musí ji učit jakoby byla zcela nová. Půjde-li však na jeho hodinu inspektor, vytýká mu, že učivo rozšiřuje a tím přetěžuje žáky. Přitom je přirozené, že si žáci pamatují nejlépe věci, které nejsou v učebnici a získávají zájem o zeměpis právě na základě zajímavého výkladu, doprovázeného názorným materiálem.

Od září 1960 je v platnosti a bude postupně zaváděn nový učební plán devítiletky, proti němuž zeměpisce oprávněně, leč marně protestovali. V letošním školním roce se podle něho vyučuje v 6. ročníku. Učebnice zůstávají staré, z roku 1954, učitel si musí sám vybírat učivo, aby bylo v souladu s novými osnovami. Na desíti pokusných devítiletkách se vyučuje podle pokusných učebnic.

V 7. a 8. ročníku zůstávají v platnosti staré osnovy a učebnice. V 7. ročníku se tedy probírá zeměpis Evropy a ostatních světadílů, v 8. ročníku zeměpis ČSSR, podle starých učebnic. K učebnici zeměpisu ČSSR byl vydán doplněk, obsahující nové kraje.

V 9. ročníku je dvojitá výuka, protože jde o dva různé typy škol. Jednak postoupilo do 9. ročníku základní devítiletky 65 % absolventů 8. ročníku, jednak existuje na jedenáctiletkách a dvanáctiletkách 9. ročník. V 9. ročnících devítiletky se v prvním pololetí vyučuje obecnému fyzickému zeměpisu podle staré pokusné učebnice (autoři jsou Bouček, Fraňo, Gutwirth, Kuchař, Pauk) a ve druhém pololetí podle nového, přepracovaného a rozšířeného vydání pokusné učebnice Matouška-Doubravy hospodářskému zeměpisu světa.

V 9. ročníku jedenáctiletky (a v 9. ročnících dvanáctiletěk) se v prvním pololetí vyučuje buď podle staré učebnice Boučkovy nebo podle novější Fraňovy fyzického zeměpisu a ve druhém pololetí hospodářskému zeměpisu světa podle učebnice Střídovy.

V 10. ročníku jedenáctiletky se učí podle Střídovy učebnice hospodářskému zeměpisu světa. V 10. ročnících dvanáctiletěk se učí podle nového vydání pokusné učebnice Střídovy rovněž hospodářskému zeměpisu světa, ale učivo je omezeno jen na vybrané státy. Zatímco v dřívějších letech bylo zeměpisu světa věnováno jeden a půl roku, v 10. ročníku dvanáctiletky se totéž učivo musí probrat za rok. Při týdenním počtu dvou hodin zeměpisu v 10. ročníku je to úkol nadlidský.

V 11. ročnících jedenáctiletěk se vyučuje zeměpisu SSSR a ČSSR, přičemž se v osnovách věnuje oběma státům přibližně stejný počet hodin. Učí se podle staré učebnice Blažka-Votrubce. V 11. ročnících dvanáctiletky se vyučuje rovněž zeměpisu SSSR a ČSSR, jen poměr hodin je odlišný (SSSR asi $\frac{1}{3}$ a ČSSR asi $\frac{2}{3}$ vyučovacích hodin). Učí se podle nové učebnice, jejímiž autory jsou Blažek, Votrubec, Kosír.

Situace je tedy značně složitá a hlavní váha výuky spočívá na učiteli. Ovšem ve vzdělání učitelů na našich středních školách panuje velká pestrost. Na devítiletkách učí jak učitelé s tzv. odbornou způsobilostí, tak absolventi bývalých pedagogických fakult, VPŠ, VŠP a konečně i universit. Jejich úroveň odborná,

pedagogická i politická je nestejná a je proto naprosto nutné, aby postgraduální studium, které může tyto rozdíly vyrovnat, bylo zavedeno co nejdříve.

Příčinou nedostatků našich středoškolských učebnic zeměpisu a špatného stavu zeměpisného vyučování na školách je mimo jiné i okolnost, že zkušení středoškolští a vysokoškolští učitelé, kteří se v minulosti značnou měrou na tvorbě středoškolských učebnic podíleli, ztratili v současné době o takovou práci zájem, protože jim smysl pro odpovědnost a přemíra úkolů nedovoluje psát učebnice pouhé tři měsíce, jak se to zhusta vyžaduje. Protože učebnice napsány být musí, plní tento úkol zeměpisci, kteří mají sice dobrou vůli, ale nedostatek pedagogických zkušeností.

Náprava bude zjednána tehdy, vytvoří-li zeměpisci jednotnou frontu, přestanou-li spory mezi jednotlivými vysokými školami i zeměpisci a nastoupí odpovědná a cílevědomá práce na učebnicích a učebních pomůckách pro školy střední i vysoké. Na této práci se musí podílet nejlepší vysokoškolští a středoškolští učitelé.

Dokud se budou učebnice každoročně měnit a vypracovávat v největším chvatu, dokud bude výzkum jejich obsahu i rozsahu ryze formální, bude vyučování zeměpisu upadat a na vysoké školy budou přicházet absolventi dvanáctiletých, kteří nebudou ze zeměpisu znát o mnoho víc než absolventi dřívějších osmiletých. Myslím, že by to zeměpisci v ČSSR neměli připustit, měli by se s plnou vahou postavit proti živelnosti ve vývoji vyučování zeměpisu na školách a zapojit se do vědeckého výzkumu zeměpisného vyučování a učebnic zeměpisu.

Pedagogický ústav J. A. Komenského při ČSAV zařadil problém základního učiva a učebnic na základní devítileté střední škole do státního plánu výzkumu na léta 1961—1965 a vyzval zeměpisná pracoviště na vysokých školách ke spolupráci. Je třeba se této výzvy chopit, aby konečně se vyjasnila problematika základního učiva v zeměpise a aby se odstranilo ničím nepodložené experimentování.

Konečně je třeba zainteresovat o otázky školského zeměpisu i Čs. společnost zeměpisnou, která soustřeďuje ve svých řadách zeměpise z vysokých i středních škol a výzkumných ústavů.

První krok byl učiněn v pražské pobočce Společnosti, která zařadila otázky školského zeměpisu na jednu ze svých schůzí. Bylo doporučeno zřízení stálé komise pro otázky školského zeměpisu, jejímž prvním úkolem bylo podrobit rozboru nový učební plán zeměpisu na devítiletce a dvanáctiletce a podat rozklad proti redukci počtu hodin zeměpisu v 9. a 12. ročníku. Školské komise by měly být zřízeny při všech pobočkách ČSSZ a školský zeměpis by se měl stát trvalým předmětem zájmu ČSSZ. S tím souvisí i rozšíření členské základny ČSSZ o střední školy a středoškolské učitele zeměpisu zvláště v Praze a Bratislavě.

Kdyby navrhované školské komise při pobočkách ČSSZ organizovaly pro učitele zeměpisu na středních a odborných školách přitažlivé přednášky, diskusní večery a exkurze, kdyby jim poskytly platformu pro výměnu zkušeností a názorů o osnovách, učebnicích, učebních pomůckách a školních mapách, přispěly by jak k vytvoření pevného kolektivu zeměpisců, tak ke zvýšení odborné i metodické úrovně zeměpisného vyučování na školách a v neposlední řadě i k posílení vážnosti ČSSZ. Pak by se nemohlo stát, že by varovná slova a protesty proti snižování počtu hodin zeměpisu na školách nenašly odezvy, jako se to stalo v nedávné době.

Z referátu předneseného na schůzi Zeměpisné komise při 2. sekci ČSAV, v Brně dne 24. června 1960.

УЧЕБНИКИ ГЕОГРАФИИ ДЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

Существенные недостатки учебников для средних школ объясняются тем, что не выяснено понятие основного учебного материала, который они должны содержать. В прошлом учебном содержании много негеографического материала, были слишком подробные и для учеников средних школ трудные. Переход к изданию в 1956 г. т. наз. пробных учебников привел к другому неправильному направлению, когда материал в учебниках был сокращен до минимума, излагался сухо и часто был непонятен ученикам, кроме того, эти учебники отличались очень плохим оформлением. Упомянутые учебники почти ежегодно переделываются и меняются; проверка качества и оформления проводится формально и несистематически и поэтому не дает положительных результатов. В целях улучшения качества учебников, необходимо провести долгосрочное научное исследование основного учебного материала и учебников по географии, а также приостановить стихийный рост издаваемых учебников и учебных пособий для общеобразовательных и специальных школ.

В создании учебников и учебных пособий для девятилетних и двенадцатилетних средних школ должны принимать участие лучшие специалисты с многолетним опытом педагогической работы. Рекомендуется устраивать конкурсы по написанию учебников географии.

Вопросами географии в школе в большей степени должно заниматься и Чехословацкое географическое общество, организуя во всех своих филиалах постоянные комиссии, занимающиеся вопросами географии в школе, увеличивая количество своих членов за счет учителей средних школ и организуя интересные беседы, лекции, экскурсии и дискуссии для учителей и изучающих географию.